

Béres L. Attila

## Ön mit gondol: milyenek az örmények?

„Ahhoz, hogy az örmény karakterológiát megragadjuk, először azt kell megvizsgálunk, hogyan tekint egy etnikai csoport önmagára – illetve hogyan látja a kisebbséget a befogadó társadalom” – mondta *Kali Kinga* író, antropológus, diaszpóra-kutató, nemcsak az erdélyi örmény gyökerű közösséghez tartozók számára rendezett Fővárosi Örmény Klub februári programján. Az *Örmény karakterológia a magyar irodalomban* című műsort a rendező, Fővárosi Örmény Önkormányzat elnöke, *dr. Issekutz Sarolta* nyitotta meg a Pest megyei Kormányhivatal Nyáry Pál konferencia-termében.

Ezúttal a klubest interaktív játékkal indult, egy (amúgy igenis komoly) karakterológiai felmérés kérdőívét osztották ki a közönség között. A címben feltett kérdésről tervei szerint *Kali Kinga* egy újabb örmény karakterológiai témájú előadást tart az év második felében, amely bizonyos értelemben az idei első előadásának folytatása lesz, és amely azt kívánja a publikum elé tárni, mit gondolnak a magyar-örmény közösségben az örmény emberről.

A februári előadás vezérgondolata a meghívón feltüntetett mondat: *Az örmény ember portréja magyar, illetve magyar-örmény írók műveiben*. Habár a feldolgozandó irodalmi anyag igencsak terjedelmes, *Kali Kinga* bevallása szerint a *Sas Péter* által gyűjtött, összeállított és szerkesztett *Örmények – Magyar írók az örmény városokról, az örmény emberről* című prózagyjűtemény – amely 2008-ban a Noran Kiadónál látott napvilágot, s melyet jó szívvel ajánlott figyelmünkbe, – nagyban megkönnyítette munkáját.

Az előadásban elhangzott megállapításokat *dr. Szabó András* előadóművész demonstratív felolvasása tarkította, aki igencsak plasztikusan tolmácsolta a láthatólag jól szórakozó közönség felé a *Kali Kinga* által a magyar, illetve magyar-örmény



*Kali Kinga és Dr. Szabó András*

írók műveiből kiválasztott tárcanovellákat, karcolatokat – az előadás mintegy ezek köré a szövegek köré épült fel. Az elsőnek felolvasott *Törös Tivadar: Afgánistán Vártán a szamosújvári kaszinuban* tárcája a szórakoztatóan reprodukált „örmény tájszóval” felejthetetlen élményt nyújtott. A másik örmény-magyar író, *Bányai Elemér* anekdotája, *Az örmény Harpagon* is nagy tapsot kapott, csakúgy, mint a magyar író, *Pálffy Gyula: Marci tudóbajos* című tárcája, valamint szintén nem örmény származású *Csulak Lajos: Egy ember s egy pipa* című karcolata. A szemléltetés jól sikerült: a szövegek egyrészt reprezentatívak, másrészt jól felolvashatók, szórakoztatók voltak, és nem utolsó sorban: jól visszaigazolták az előadás mondanivalóját – a nyugdí-

jas közönség is figyelmesen hallgatta a több mint két órás műsort. De amint *Kali Kinga* az örmény karakterológiának az előadásban felvezetett összefoglalásáról kihangsúlyozta, a vizsgálódás nem lehet kimerítő, hiszen az minimum egy akadémiai székfoglaló méreteit ölténé... Az előadás felvezetőjében az örmény karakterológia irodalmi alakulásának történelmi-társadalmi feltételeit vázolta fel, először is az örmények idegenségét kiemelve. Az örmények jövevények voltak, úgy épültek be lassacskán a magyar nemzetbe – mindennek természetesen látható nyomai vannak az irodalomban is. Saját kultúrájukat hozták magukkal, ágyazták be a magyar kultúrába, kezdetben a mindennapok szintjén – de ennél sokkal összetettebb a probléma. Ugyanis egy diaszpórának a kontinuitása megváltozik egy másik közegben, az együttélő nációk, etnikumok, etnikus csoportok kölcsönhatásban vannak egymással. A kölcsönhatás dinamikus, alakulhat, visszaalakulhat, elfelejtődhet egymástól, koronként változó lehet: mindennek függvényében változott az örménységről alkotott kép az irodalomban is.

Az előadásban elhangzott, hogy az örmények társadalmi rést töltöttek ki, köztes pozíciót foglaltak el a feudális urak és a parasztok között. Idegenségük „gyanús” volt – a szászoknak azért, mert ők maguk is kereskedtek, így vetyéltársat látták az örményekben. A nemeseknek viszont azért voltak gyanúsak, mert nagyon sokat utaztak, a nemesek pedig fél-

tették pozíciójukat és gyakran a kémet látták az örményekben. 1776-ban azonban sor került az örmények jogi integrációjára; emancipációjukkal eltűnt az addigi különleges jogállásuk: már nem csak kereskedéssel foglalkozhattak, hanem állami hivatalokat is betölthettek – orvosok, tanárok, politikusok, hivatásos katonák is kikerülhettek sorraikból. Mindezt győzelemként élték meg, és igyekeztek minél jobban magyarrá lenni. Amint kialakult bennük az úgymond „magyar nemzeti érzés”, úgy elkezdett csökkenni az irántuk érzett előítélet is – az irodalomban az idők folyamán megrajzolt örménykép is erről tesz tanúbizonyságot. Sokan nemességet szereznek, egyéni utakat keresve az érvényesülésre, a domináns politikai csoporthoz csatlakoznak, és nagyon gyorsan asszimilálódnak. (Törös Tivadar, a szamosújvári örmény író ezeket a nemességet szerzett örményeket, különösen szamosújvári honfitársait, „aranyparasztoknak” hívja. A felolvasásból az is kiderült, miért...) Ez idők szerint, az örmény „identitásválságban” nem lehetett egyszerre elfogadhatni magukat a magyarokkal „jó ma-



*A Fővárosi Örmény Klub februári közönsége*

gyarokként”, ugyanakkor megőrizni saját tradicionális örmény értékeiket, kultúrájukat, örökségüket – mindez meghasonulással járt. Az örményeknek igencsak kapóra jött az 1848-as forradalom és szabadságharc, amikor bizonyíthatták a magyarok felé – megmutathatták nekik, hogy ők is legalább annyira, sőt: még nagyobb hazafiak, mint a magyarok. Az 1848-as forradalmat megelőzően 57 örmény család kapott, illetve vásárolt nemességet, így rövid időn belül integrálódtak a magyar nemességbe. Az örmények negatív megítélése a 19. század első harmadában kezdett igazán megváltozni.

„A magyar irodalomban jelent meg először az örmények figurája, ugyanis magyar-örmény irodalomról akkor még nem beszélhetünk. A jogi integráció után nagy késéssel megjelentek a magyar-örmény újságírók az Armenia magyar-örmény szemle köré csoportosultak, és a magyar-örmény szépirodák is, mint például Törös Tivadar és Bányai Elemér.

Jókainál és kortársainál az örmény kizárólag boltos, vagy valamiféle tradicionális örmény szakmában dolgozik. Szép lassan, amint az armenizmus mozgalma, az Arménia és a köré csoportosuló értelmiségiek által indukált örményidentitás-mentő mozgalom az örményekre irányítja a figyelmet, megváltozik ez a kép. Az örmény később „kikerül a pudli mellől”, viszont ez inkább a magyarörmények műveiben történik meg. A későbbi magyar irodalomban, főleg a székely íróknál, azt látjuk, hogy az örmény mindig boltos, megmarad ugyanabban a szerepkörben.

Általánosan azonban megjegyezhető, hogy az örmények felé tanúsított mentalitás változásával az örmény ember megítélése is változik: az örmény már nemcsak boltos lehet, nemcsak kereskedő vagy, ne

adj Isten, uszoras, hanem más szakmákban is sikerrel működhet, akár csak a társadalomban. A kiválasztott novellákban jól látható, hogyan lehet más.” – mondta Kali Kinga.

Az előadó megvizsgálta, hogy speciálisan az örmény származású írók műveiben hogyan jelentkezik az örmény figurája. Törös Tivadar felolvasott tárcája után megismertük az örmény író rövid életrajzát is. „Törös Tivadar az egyik olyan markáns író, aki a 19-20. század fordulóján kibontakozó armenizmusnak, a korszak örményidentitás-mentő mozgalmanak az előhírnöke. Az *Armeniába* is ír egy darabig, de a korszakra oly jellemző élclapokban is: már 23 évesen a *Bolond Istóknak* dolgozik. A feltörekvő, magát magyarrá küzdő örmény karikatúrája az „aranyparaszt” – Törös Áfgánistán Vártán nevű, fiktív szamosújvári polgár szájába adva a kritikát, kipellengézi kortársait. A felolvasott részletből kiderül, ezek a kifigurázott „aranyparasztok” nem beszéltek annyira jól magyarul. (...) Az író arra próbálja figyelmeztetni a figurával kortársait, a hozzá hasonlóan elmagyarosodott örményeket, hogy ha már elmagyarosodtak, próbáljanak haladni is – mindez természetesen nem tetszik a kortársainak, hiszen Törös kíméletlenül rámutat a kedvezőtlen tulajdonságaikra, a haladásra való képtelenségükre, a tradícióhoz foggal-körömmel való ragaszkodásukra.”

Kali Kinga azt is elmesélte, „Áfgánistán Vártán figuráját a *Bolond Istók* élclap felkérésére alkotta meg Törös. Az *örmény nemzet története* című írásának megjelenése után a szamosújvári örmények szakítottak vele, közösségtették. Ebből az Áfgánistán Vártán alakból azonban következtethetünk az akkori örmények világnézetére, nyelvhasználatára, problémáira. Viszont nemcsak szapulja az örményeket, nemcsak cinikusan szól, hanem olykor örmény büszkeség is sugárzik

írásaiból.” Néhány újabb Törös idézet felolvasása után Kali Kinga megjegyezte: reméli, hogy az est után gyarapodik a Törös-rajongók tábora... aki Áfgánistán Vártán által azt vallotta, hogy „Szamosújváron az egész élet egy nagy evés”.

Ezután – időben távoli – magyar író, Hunyady Sándort idézett, az örményekre jellemző, hogy folyton esznek, vidágnak. Hunyady Sándor *A jókedvű örmény temetésében* például ezt egyáltalán nem elítélően írja, hanem csodálattal – tette hozzá Kali Kinga; a folytatásban aztán szintén örmény származású íróról beszélt. „A másik örmény író, Bányai Elemér sokkal visszafogottabb, mint Törös, habár kortársak voltak. Bányainál az anekdotázó hangnem egészen más és sokkal kedvesebbek a figurái, a szamosújvári valós életből vett szereplők. Ő is szól az örmények árnyékos oldaláról, negatív tulajdonságairól *Az örmény Harpagonban*, de valahogy mégis kedvesebben ír az egykoron valóban élt örmény fősvényről.”

Érdekeség egy örmény író, Petelei István tollából: úgy ír egy örmény boltosról, hogy az homlokegyenest más tulajdonságokkal rendelkezik, mint általában az örmény boltosok. Ez valamiféle provokáció, fogalmazódhat meg az olvasóban. *Az öreglegény* tárcanovellájában csak azért is olyan figuráról ír, aki nem fukar, egyáltalán nem kapzsi, nem akarja átvágni az embereket, hanem adakozó és önfeláldozó, nem a saját érdekét hajítja. Amikor a történet szerint a lottónyeremény a nyakába szakad, azt nem tudja feldolgozni, és belerokkan, megbolondul.

A magyar-örmény irodalomban fokozatosan kikerül az örmény a pudli mellől, így szólunk kell egy kortárs író, Dávid Csaba tavaly októberben bemutatott regényéről, a *Dzurkithján Ábel útjai* címűről. „Ott

sem boltos már az örmény, hanem a Királyi Táblának dolgozó jurátus, aki a regény végére hős magyar hazafivá válik – a napjainkban jelentkező nearmenizmus mozgalma (melyhez a regényt is sorolhatjuk) meg akarja magyarázni az asszimilációt, akár csak az armenizmus mozgalma, fel akarja dolgozni az elmagyarosodást: hogyan lehetséges, hogy örmények vagyunk, de mégis magyarok, hogy lehet e kettősséget összehangolni és megélni?”

Ezt követően arról hallottunk, hogy a nem örmény tollakból származó örmény karakter a magyar és székely írók műveiben hogyan jelenik meg. „Pálffy Gyula *Szenkovits Marci mókái* című, 1909-es kiadású novellafüzérére a marosvásárhelyi Teleki Tékában bukkantam rá.” – Kali Kinga bevallotta, dédnagyapját is Szentkovits Mártonnak hívták, így azzal az izgalommal vette kezébe a könyvet, hogy hátha az író *valóban* ismerte elődjét, és *valóban* róla (is) mintázta szereplőjét – de a harmadik oldal után már inkább azt remélte, hogy Marci Marosvásárhely körüli története nem az ő rokonairól szól... – „A mű kedvesen, ugyanakkor elmarasztalóan szól a kóborló, csavargó örményről, a lézengő vidéki *flâneurról* (a kor franciás divatja szerint), aki céltalan csatangolásai és számos viszontagsága során mindenképp lóvá tesz, vagy ha őt teszik lóvá, azonnal megválaszol egy másik csavarral, ami által az őt megviccelő jár póru.” Mindezt nagyon izgalmasan, frappánsan írta meg Pálffy Gyula – mondja az előadó, a könyvet olvasásra ajánlva.

Az előadás során megtudjuk azt is, az örmény nőkről kevesen írtak, de például *Gyallay Domokos: Viperák a virágos kosárban* című, igen frappáns írása, ahol kiderül az örmény nők is furfangosak, és ők is meg tudják védeni magukat, amikor az uruk nincsen otthon. *Gyalui Farkas: Az ígé-*

ret című írásában pedig tisztelettel és csodálattal adózik Dájbukát Gergelynek, aki tűzön-vízen keresztül betartja ígéretét. Mindezek a fent említett, örményekről szóló prózagyűjteményben olvashatók.

A székely írók közül többek közt Nyíró József, Tamási Áron, Benedek Elek, Csulak Lajos írt az örményekről. Közülük Csulak Lajos szól a legenyhébben róluk – az ő novelláját választja ki az előadó felolvasásra. Tamási valósággal letolvajozza az örmény boltost, Benedek Eleknél majdnem meglincselik, mert több pénzt kínál egy földért, ellehenítlenítve így a székely helyzetét („Úgy kell neki, ki hívta őt ide?” – adja a súlyos kérdést Benedek Elek egyik mellékszereplője szájába...) Nyírónál pedig a dúsgazdag örmény túljár ugyan a székely eszén, de a két furfangos székely válaszképpen túljár az örmény eszén, anyagi csődbe sodorva őt – csak hogy kioktassák a jövevényt a keresztényi becsületről, így a novella végén a tanulság.

Levonhatunk-e bármiféle általános következtetést ezekből az írásokból arra vonatkozólag, hogy milyenek az örmények? A válasz nyilván nem – foglalja össze Kali Kinga. „Mert minden felemlített tulajdonság igaz – viszont az ellenkezője is igaz. Az örmények ezekben az írásokban életvidámak, kedvelik az élet örömeit, nagyvonalúak – de ugyanakkor fősvények, megvonják maguktól az élet élvezeteit, hogy kuporgathassanak beláthatatlan célokra. Jól forgatják pénzüket: gazdaságosak vagy fősvények? Hol a határ mindebben? Hiába töltöttük el itt az időt arra, hogy kiderítsük, milyenek az örmények; remélem, a kérdőívekből ez körvonalazottabban ki fog derülni!”

A kutató végezetül említésre méltónak tartotta, hogy szóljon arról, a nem örmény származású írók, a magyar írók kiemelik az örmények fizikai tulajdonságait is (ami tekintve az idegenséget, a másságot, nyilván-

való): mint például a nagy orr, fekete szem, sötét színek. „Ez is szembetűnő különbség a magyar és örmény írók művei között, amit meg kell említeni: amit az örmény író természetesen vesz a fajtájánál, azt a magyar megjegyzi: és hosszan ecseteli a fizikai másságot. Azt sem áttolja megírni, hogy az örmények szőrösök – így például Hunyady Sándor *Az örmény úr majmai* című tárcájában, vagy Szép Ernő *Az örmény isten* című álmatag novellájában, ami ugyancsak egy megindító írás az örményekről.”

Zárszóként az előadó Kali Kinga felolvasta, miként ír Szongott Kristóf a Szamosújvár szabad királyi város monográfiája 1700-1900 című művében az örményekről a *Nemzeti vonások, erények és hibák* fejezetben. Kiemelte, hogy Szongott deklaráltan összegyűjtött jellemzéseket ad közre az örményekről, és a felolvasott részlet éppen egy örményeket igen jól ismerő, de nem örmény származású ember tollából származott – a felolvasott részlet méltán alátámasztotta a kutató téziséit, miszerint az armenizmus idejére, a 19-20. század fordulójára az örményekkel szembeni előítélet megváltozóban van, a könyvek lapjain is.

A klubműsor végén a klub háziasszonya fontos információkat nyújtott át a soron következő programokról, a nyári utazásokról, illetve az áprilisi parlamenti választásokról. Hangsúlyozta, „mi magyarok vagyunk örmény gyökerekkel, számunkra az országunk sorsa a legfontosabb.” (A választásokkal kapcsolatos cikkünk a 16–19. oldalon.) Megtudtuk azt is, hogy a március 2-ai Orlay utcai zeneagapé előadója, az ifjú konzervatóriumi hallgató, *Vörösváry Márton* hegedű- és zongoraművész a fiatal virtuózok nemzetközi versenyén tizenhat művésszel együtt szerepelt, Magyarországot egyedül képviselte, és harmadik díjat kapott. (Írásunk a 33–35. oldalon)

dr. Sasvári László

## Történelmi távlatban a magyarországi örmények

Az örmény a világ egyik legősibb kultúrmezete. A magyarság már a vándorlások során kapcsolatba került velük. Sőt, voltak olyanok is, akik csatlakoztak hozzájuk, mint azt egyes régészeti emlékek sejtetik. Vannak olyan Árpád-kori templomaink, melyeknek egyes elemei örmény jelleget mutatnak, ilyen például Heves megyében Tamászentmária temploma és a közeli Feldebrő.<sup>1</sup> De idekötethetők a körtemplomok (belül hatkarélyos templomaink) is.<sup>2</sup> (Kiszombor, Karcsa stb.)

Hadd idézzük néhai Guzsik Tamás építéstörténész szavait! (Az ő személye ismert volt a budapesti örmény katolikus templom – Budapest XI. kerület, Orlay utca 6. – látogatói körében!) „... Feldebrő és Tamászentmária templománál... az oltár terét nem lehetett a templomhajóból tengelyesen, lépcsőn megközelíteni. A szentély egy kb. egy méter magas pódiumon áll, ahová csak kétoldalt vezetett föl lépcső. Ismereteink szerint csak az örmény liturgiára jellemző.”<sup>3</sup>

Építészeti örökség, hazánkban dolgozó örmény építésszek, vagy örmény szertartású hívősereg van a háttérben? Erre nem tudunk válaszolni!

A középkor folyamán is voltak örmények Magyarországon, egyes kutatók említenek Esztergomban örményeket, de sokat ezekről nem tudunk. Örményekkel főként a XVII. századtól találkozunk, s ezek elsősorban Erdélyhez kötődnek.

Szót kell ejtenünk a „bűvös” 1672-es évszámról. Úton-útfélen idézik, hogy ekkortól vannak Erdély földjén örmények: I. Apafi Mihály hívta őket, s mintegy 3000 család jött 12 000-15 000 fővel.<sup>4</sup>

A számadatok nagyon magasak. Külön kutatás tárgyát képezné ezek helyesbítése.

(Tudomásom szerint egyes közelmúltban megjelent tanulmányok érintették ezt a kérdést!) Volt persze visszavándorlás is.

Az erdélyi örmény bevándorlás okai részben a megélhetés kereséséből fakadnak, s itt meg kell említenünk, hogy nagyrésztük szarvasmarha-kereskedő volt. Beszélő név: Kapdebó (cap de bou) = ökörfej, románul. Kapcsolódik hozzájuk a tímár mesterség. Részben jöttek vallási okokból, mert más hitre akarták őket kényszeríteni, főként Lengyelországban.<sup>5</sup> Végül az erdélyiek mégis örmény katolikusokká lettek. Nem alakult ki – néhány helyi jellegű egyházközösségen túlmenően – nagyobb mérvű örmény katolikus egyházszervezet, különféle ellentétek miatt. A négy történelmi örmény katolikus egyházközösség (Csíkszépvíz, Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós, Szamosújvár) főhatósága a gyulafehérvári püspök lett. Csak 1930-ban alakul egy apostoli kormányzó-ság, melynek élén egymásutánban 4 örmény szertartású lelkész állt. 1992 óta a címet a gyulafehérvári érsek viseli.<sup>6</sup>

Érdemes volna az örmények, s a másik kereskedő nép, a görögök között párhuzamot vonni. Egy ilyen összehasonlítás nyomán feltűnne, hogy az erdélyi örményeknek a körében kialakult egy sajátos folklór, míg a görögöknél kevésbé, bár azok több közösséggel rendelkeztek. Az erdélyi örmény folklórnak szép szakirodalma van. Említjük meg Szongott Kristóf nevét, a XX. századiakból Tarisznyás Györgyi és Tarisznyás Márton nevét. Előbbi az örmény karácsonyi ünnepkört, az utóbbi a gyergyói örmények néprajzát dolgozta fel.

Az örmény gyökerű Dániel Ernő (1843–1923), kereskedelmi miniszter, a millenniu-